

ELEUTERIJAUS ZIELEJEVIČIAUS KNYGOS DANGIŠKASIS ŽVĖRYNAS ŽEMĖJE ILIUSTRACIJOS

Rūta Janonienė

VILNIAUS DAILĖS AKADEMIJOS

DAILĖTYROS INSTITUTAS

Dominikonų g. 15/1, LT-01131, Vilnius

ruta.janoniene@gmail.com

Straipsnyje analizuojamos XVII a. viduryje Vilniuje išleistos *Budslavo (Būdos) Dievo Motinos* paveikslo istorijai ir stebuklams skirtos knygos iliustracijos, aptariamam glaudus vaizdų santykis su knygos tekstu, nagrinėjamas raižinių turinys, jų simbolika.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Budslavas, mažesnieji broliai observantai (bernardinai), XVII a. grafika, Eleuterijus Zielejevičius, Švč. Mergelės Marijos ikonografija, Mikalojus Dolmat-Isaikovskis.

Bernardinų vienuolio, tuometinio Budslavo vienuolino vyresniojo Eleuterijaus Zielejevičiaus 1651 m. lenkų kalba Vilniuje išleista knyga *Dangiškasis žvėrynas žemėje*¹ buvo skirta ir šioje bernardinų bažnyčioje saugomo stebuklingojo paveikslo istorijos įvykiams įamžinti, ir jo kultui platinti (leidinio data 1650 m.², tačiau tekste nurodyta, kad iš tiesų jis išspausdintas metais vėliau). Knygoje aprašyta ankstyviausia eremo

ir paveikslo istorija, taip pat surašyti nuo 1617 m. iki 1651 m. prie atvaizdo patirti stebuklai. Joje paskelbti duomenys vėliau kartoti įvairių apie Budslavą rašiusių autorių veikaluose.

Knygos autorius Zielejevičius buvo vienas žymesnių to meto Lietuvos bernardinų. Jis gimė 1610 m. Vilniuje, miestiečių šeimoje, čia įstojo į Mažesniųjų brolių observantų (bernardinų) ordiną (1634 m. davė įžadus), vėliau įvairiuose vienuolynuose ėjo pamokslininko pareigas³. 1648–1651 m. E. Zielejevičius buvo Budslavo rezidencijos vyresnysis (prezidentas)⁴. Be *Dangiškojo*

1 [Eleuthery Zielewicz], *Zwierzinnic Na Ziemi niebieski To iest Puszcza Budzka łaskami Boskiemi Oplýwajęca ktorých ludzie przy cudownym Obrazie Nas Panny w kosciele (sic) O. Bernardynow będocým (sic) doznawaję, W druk podona (sic) 1650, B. m. (Wilno).*

2 Leidimą knygą publikuoti 1650 m. kovo 31 d. suteikė Vilniaus vyskupas Jurgis Tiškevičius ir Mažosios Lenkijos bei Lietuvos bernardinų provincijolas Liudvikas Zbanšynijus (Zbąszynius) Vilniuje, cenzūravo provincijolo paskirta komisija, kurią sudarė Augustinas Vitunskis ir Mykolas Maškovskis. Dedicacijos tekstas parašytas Būdoje 1650 m. gegužės 12 d.

3 Wiesław Murawiec, „Zielejewicz Eleuteriusz“, in: *Słownik polskich pisarzy franciszkańskich*, pod. Red. Hieronima Eugeniusza Wyczawskiego, Warszawa, 1981, p. 549–550.

4 Tik 1654 m. birželio 2 d., prašant lietuviams bernardinams ir argumentuojant, kad šioje vietoje gyvena daug brolių, buvo gautas mažesniųjų brolių observantų generalinio defensoriaus t. Augustino iš Monte Korvino (Augustinus a Monte Corvino)

žvėryno, žinomos dar kelios įvairiu metu jo išleistos knygos, daugiausia pamokslai, kurių titulinuose puslapiuose nurodytos autoriaus tuo metu eitos pareigos dabar teikia svarbių žinių jo biografijai. Pamokslus jis sakydavo ne tik savo ordino bažnyčiose, bet būdavo kviečiamas ir kitur, pavyzdžiui, 1651 m. paskelbė laidotuvių pamokslą parapijos bažnyčioje Ukmergėje⁵. Taip pat iš leidinių sužinome, kad 1656 m. jis buvo Trakų bernardinų konvento gvardijonas ir Lietuvos bei Mažosios Lenkijos bernardinų provincijos generalinis pamokslininkas⁶. Tebeturėdamas šį garbingą titulą 1662–1663 m. jis gyveno Nesvyžiaus konvente ir čia ėjo kustodo pareigas, 1665 m. buvo pamokslininkas Vilniuje, 1668 m. – gvardijonas Trakuose, vėliau išrinktas defnitoriumi⁷. Jam priskiriama 1668 m. išleista *Kalvarijos lankymo maldų knyga*, kurią parašė

leidimas Būdos rezidenciją laikyti formaliu konventu.

- 5 *Kazanie umarłych do zywych Które Miały Kości zmárłych w Chrystusie Iey Mości Paniey Anny Szczytówny Zabielskiej, Kasprowey Towianskiej Sędziny Wilkomirskiej, Grodzkiej, y Iey Mości Panny Reiny Towianskiej Sędzianki Wilkomirskiej Oraz w Kościele Wilkomirskim Die 24. 8bris Anno 1651 grzebionych Przez O. Eleutherego Zieleiewicza Zakonu S. Franciszka De Obser: od Umárłych żywym tłumaczone.* Vilnae, Typis Acad: Societatis Iesu, (1651).
- 6 *Excítarz pobożney pámíatki Iasnie Wielmożnego Pana, Jego Mości Páná Mikolaia Zebrzydowskiego Woiewody y Generálá Krákowskiego Sniátyńskiego [etc]. [etc]. Stárosty pierwszego Fundatorá Kálwáryiskiego wdźwięku (sic) nowych tytułow Mikolay Zebrzydowsky Oekonom Meki (sic) Iesvsowey Niebieskiej Slawy (sic) Faktor Drog Y Sladow Chrystvsowych Dziezdzic Ná Kápitule Kálwáryiskiej w Roku 1656. odpráwowánay, przy solemney Párentácii ktorą Prowincia Polska pijs Jáśnie Wielmożnych Fundatorow Kálwáryiskich, Manibus solemnemi Votiwámi Requialnemi czyniła. z Ambony Kálwáryiskiej. Przez O. Eleutherego Zieleiewicza Ordinis Minorum Obseru. Gwárdyaná Trockiego, Generálnego Káznodzieię, wystáwiony Nád zywą Kálwáryą záwieszony. Roku Páńskiego. 1660, Miesiacá (sic) Listopadá Dniá 13. W Krakowie, w Druk: v Wdovvy Lvkasza Kvpisza, I.K.M. Typogr., (1660).*
- 7 *Woyna Z Słoncem, Świętey Pamięci, Iego Mości Pana, Krzysztofa Odachowskiego, Ciuuná Borzyniánskiego, Rothmistrza I.K.M. Od Synow Mátki swey zábitego. Na Kazaniv Pogrzebowym, w Kościele Oycow Bernárdynow Citowianskim: Roku Páńskiego, 1663. dniá 13. Febr. przez O. Eleutherego Zieleiewicza, Ord: Min: Obser: Káznodzieię Generalnego, Kustoszá Nieświeskiego. Produkowana. B. m. b. r. (1663). Wiesław Murawiec, Zielejewicz Eleuteriusz, p. 549.*

gyvendamas Zebžydovo Kalvarijos konvente⁸. 1676 m. dar kartą išrinktas Trakų gvardijonu, o 1680 m. grįžo į Budslavo konventą, kuriame, manoma, mirė eidamas gvardijono pareigas⁹.

Iš visų Zielejevičiaus išleistų knygų *Dangiškasis žvėrynas žemėje* yra puošniausia, gausiausiai iliustruota (dar dvi pamokslų publikacijos puoštos tradicinėmis herbinėmis kompozicijomis). Tai rodo šio leidinio išskirtinumą. Dar tebeaktualios polemikos su protestantais kontekste knyga turėjo tapti iškalbingu argumentu, ginančiu katalikų tikėjimą. Kaip paminėta vyskupo J. Tiškevičiaus parašytoje knygos aprobacijoje, ji buvo skirta didesnei katalikų paguodai ir „eretikų, neigiančių deramą šventųjų paveikslų gerbimą“¹⁰, sugėdinimui.

Knygos tekstą papildė puošnus titulinis puslapis ir trys iliustracijos: Budslavo bernardinų geradario LDK medžioklio, Viršupio laikytojo Mikalojaus Dolmat-Isaikovskio herbinė kompozicija, raižinys, vaizduojantis Budslavo bažnyčią ir joje esančio stebuklingojo Švč. *Mergelės Marijos* paveikslo grafinis atvaizdas. Šios iliustracijos mokslinėje literatūroje yra žinomos (jas aprašė jau Karolis Estreicheris savo *Bibliografijoje*¹¹), publikuotos pavieniui, tačiau menotyrininkų plačiau analizuotos nebuvo. Visos jos sukurtos medžio raižinio technika, jų piešinys gana primityvus, nors išraiškingas, raižyba gruboka. Iliustracijas išraižęs daili-

- 8 Eleutery Zieleiewicz?, *Excytarz duchowny. Do nabożnego uważenia Męki Páná Chrystusowey, práwowiernego człowieka pobudzaiący.* Przez Akty wnętrzne, y westchnienia do Páná Iezusa, y Modlitwy. Do wszytkich káplíc y stácyi, po drogách SS. Kálwáryiskich rozporzádzony. Przez iednego kápláná klasztoru Kálwáryiskiego ku pożytkowi zbáwiennemu wystáwiony. Roku P. 1668. dniá 2. lipcá. W Krakowie, W Drukárni Dziedzicow Krzysztofa Schedla, I.K.M. Typografá.Kraków, druk. dziedziców Krzysztofa Schedla, (1668). Žr. *Bibliografia Estreichera. Materiały do Uzupelnień*, [interaktyvus], [žiūrėta 2012-11-10], <http://www.estreicher.uj.edu.pl/mdu/baza,tytul,541.html>.
- 9 Wiesław Murawiec, *op. cit.*, p. 550.
- 10 [Eleutery Zieleiewicz], *op. cit.*, p. 2r.
- 11 Karol Estreicher, *Bibliografia Polska*. [Stólecie XV–XVIII], ser. III, t. 34, Kraków, 1951, p. 332–333. Aprašuose vaizdai aprašyti ne visai tiksliai.

ninkas nežinomas, bet idėjiniu jų autoriumi, be abejo, reikia laikyti Zielejevičių.

KNYGOS TITULINIS PUSLAPIS. Lapo viduryje pa-vaizduota giria, virš jos – Švč. Mergelė Marija su dvylikos žvaigždžių vainiku, apsupta „saulės“, ranką uždėjusi vaikeliui Jėzui ant pečių. Jėzus dešinėje rankoje laiko Pasaulio rutulį, kurį tiesia ar rodo žmonėms. Viršuje debesyse angelų būriai prabyla, tarsi klausdami parafrazuojant Giesmių giesmės žodžius: *Ktoraż to jest Ktora zstępuje z puszczy roskoszami opliwając podparszy się swego milego? Cant.* (Kas yra toji, kuri ateina iš girios, malonėmis aplieta, pasirėmusi į savo mylimąjį). Nuo Giesmių giesmės (Gg VIII, 5) teksto (Kas yra toji, kuri ateina iš dykumos, pasirėmusi į savo mylimąjį) ši eilutė skiriasi labai nedaug. Šventojo Rašto citatoje esančio žodžio „dykuma“ pakeitimas „giria“, žinoma, nėra atsitiktinis. Jis ne tik konkrečiai lokalizuoja aprašomos vietovės geografinę padėtį (girios viduryje), bet turi ir gilesnę prasmę. Brėždamas aliuzijas tarp dykumos ir derlingos girios, tampančios rojaus sodo provaizdžiu, Zielejevičius remiasi pranašu Izaiju, kuris bylojo, kad „Visagalis dykumą pavėrs Viešpaties sodu, kuriame surasime džiaugsmą ir linksmybę“. Plg.: „Pradžiu dykuma ir tyrlaukiai, / krykštaus pražysdama dykvietė. / Kaip lelija / ji žydėte sužydės / ir džiūgaute džiūgaus laiminga“ (Iz, 35–1,2). Kartu brėžiama simbolinė paralelė tarp bernardinų eremo (lenkų k. eremas vadinamas *Pustynia*, tas pats žodis reiškia ir dykumą), per dieviškąją malonę tapusio dangiškų gėrybių sodu: „Kur lokiai ir vilkai vaikščiojo – dieną naktį vienuoliai Dievą garbina, kur buvo dykuma be kelio (*bezdrożna pustynia*), ten atsivėrė kelias, šventas kelias, vedantis žmones prie stebuklingų malonių ir dangiškosios pagalbos manos“¹². Pasak Zielejevičiaus, čia Dievas perkėlė gyvybės medį, kuris duoda išganymo ir sveikatos vaisius bei teikia ne tik dvasinę, bet ir kūniškąją gyvybę. Čia Dievas perkėlė ir

savo liepsnojančią krūmą, iš kurio kadaise Mozei kalbėjo, gauna iš jo akleji šviesos vaisių, kūniškojo regėjimo dovaną, o eretikai ir atskalūnai – dvasinį apšvietimą. Iš jo gaunami ir lūpų vaisiai, nes į tikinčiųjų išstartus pažadus ir įžadus Dievas atsiliepia savo geradarystėmis. Galima spėti, kad titulinio puslapio temą knygos autoriui padiktavo ir ikonografinė *Budslavo Dievo Motinos* paveikslo detalė – Jėzaus laikomas obuolys. Knygos tekste ši tema plėtojama keliomis kryptimis – vaisius tampa užuomina į atpirkimą, nuoroda į rojaus sodus, bet kartu gali reikšti ir žemėje gaunamas dvasines bei kūniškas malones. Tačiau iš karto galima pastebėti, kad titulinio puslapio raižinyje Marijos atvaizdas ikonografiškai skiriasi nuo garsiojo paveikslo – kitokia Dievo Motinos ir Kūdikėlio padėtis (paveiksle Marija laiko Jėzų ant kairės rankos), skirtingi atributai – Jėzus čia laiko ne obuolį, o Pasaulio rutulį.

Zielejevičiaus teigimu, Švč. Mergelės Marijos kulto Budslavo bažnyčioje istorija yra senesnė už ten esančių malonėmis pagarsėjusį jos atvaizdą ir siejasi su čia įvykusių jos apsireiškimu¹³. Pasak jo, ši vieta dvejopai Dievo garbei pašvęsta – prieš atsirandant paveiksliui, pati vieta stebuklingu būdu Dievo buvo pasirinkta ir apdovanota malonėmis, o gavus paveikslą – malonių tik pagausėjo¹⁴. Zielejevičius, pirmą kartą papasakojęs šį legendinį įvykį, tiksliai nenurodė jo datos, tačiau chronologiškai lokalizavo prieš savarankiškos Lietuvos provincijos atsiskyrimą (1530) ir prieš Reformacijos paplitimą. Pasakojama, kad bernardinams besimeldžiant skurdžius jų būstus ir oratoriją ėmusi apšviesti nežemiška šviesa, kuri buvo visų mato ma. Apie įvykį pranešus vyresnybei, atvyko Vilniaus konvento gvardijonas (jo vardas, deja, nepaminėtas) su keliais kunigais, kurie kartu su eremitais besimeldami ir pasninkaudami prašė Dievo duoti ženklą, ką ši šviesa reiškia. Trečią dieną, besibaigiant rytinėms

12 [Eleuthery Zielewicz], *op. cit.*, p. B.

13 Šis apsireiškimas oficialiai Bažnyčios nebuvo patvirtintas, tačiau žmonių tikėjimas ir tradicija tapo svarbiu faktoriumi stiprinant Dievo Motinos kultą Budslavo bažnyčioje.

14 [Eleuthery Zielewicz], *op. cit.*, p. B3 (2).

pamaldoms, pasirodė debesėlis, iš kurio sklindanti šviesa užliejo oratoriją ir visus namelius, o ant debesies pasirodė Švč. Mergelė Marija, laikanti ant rankų kūdikėlį Kristų ir lydima gausaus angelų būrio. Ji vienuoliams pasakiusi, kad šią vietą pasirinkusi Dievo ir savo sūnaus garbei, kaip nusidėjėliams skirtą priebėgą, kurioje atsiskleis jos užtarimas ir globa¹⁵.

Taigi yra pagrindo manyti, kad tituliniam knygos puslapyje pirmiausia ir norėta priminti šį stebuklingą įvykį, įvaizdinti apsireiškimą. Dievo Motinos paveikslas čia kuriamas pasitelkiant įprastus Nekaltai Pradėtosios Švč. Mergelės ikonografijos elementus – saulės spindulių aureolę, dvylikos žvaigždžių vainiką. Knygos tekste autorius Marijos galvą puošiantį 12 žvaigždžių vainiką aiškina kaip dvylika malonių, kuriomis Dievas apdovanojo Švč. Mergelę, ir taip pat susieja jos atvaizdą su Apokalipsės moters paveikslu.

Marijos rankų padėtis ir eilutės iš Giesmių giesmės parafrazė praplečia Dievo Motinos paveikslą titulinio puslapio raizinyje Viešpaties sužadėtinės, mylimosios prasmėmis. Kartu „pasirėmusi“ į mylimąjį Marija pati tarsi atsitraukia į šalį, į priekį iškeldama Jėzaus – Pasaulio valdovo paveikslą.

Zielejevičiaus žodžius apie Budslavo eremą kaip Dievo apsireiškimo vietą iliustruoja žemiau, lapo kairėje, įkomponuotas iš liepsnojančio krūmo išnyrantis Dievo Motinos su Kūdikėliu atvaizdas ir užrašas *Krzak Palaiqcy. Exod.* (Degantis Krūmas. Išėj.) – nuoroda į Senojo Testamento Išėjimo knygoje aprašytą pasakojimą apie tai, kaip Dievas pasirodė Mozei liepsnojančio krūmo pavidalu. Lietuvos katalikų senojoje dailėje Dievo Motinos kaip Liepsnojančio krūmo simbolika, atrodo, naudota gana retai, bent jau išlikusių tokios ikonografijos kūrinių man nėra žinoma (Vakarų Europos mene tokia Dievo Motinos ikonografija yra reta, skirtingai nuo stačiatikių sakralinės dailės, kur susiformavo netgi atskiras ikonos tipas, vadinamas „Dievo Motina – degantis krūmas“). Tačiau šis įvaizdis

buvo puikiai pažįstamas ir suprantamas katalikams, kurie kalbėdami Švč. Mergelės Marijos Valandas kar-tojo invokaciją: „Tu – Mozės krūmas, degantis Dievo liepsna“. Šventojo Rašto aiškintojai jau nuo seno įžvelgė šiame Dievo artumo apsireiškime Marijos, kaip degančio galutinės Teofanijos krūmo, pirmavaizdį – esą, kaip Dievas įsiterpė į žemiškąją istoriją degančio krūmo pavidalu, taip jis regimuojų būdu apsireiškia ir per Mariją, kuri šv. Dvasios pripildyta užsiliepsnojo Dievo meile, tačiau ta meilė jos nesutepė, nesunaikino, nepažeidė jos nekaltybės. Pasak šv. Bonaventūros, „Išėjimo knygoje pasakojama, kaip krūmas liepsnojo ugnimi, bet nesudegė nuo jos (Iš 3, 2), tą galima pasakyti ir apie palaimintąją Mergelę, kuri pagimdė pasauliui Dievo Sūnų ir Šviesą, tuo nepatirdama sutepimo. Dėl to tas, kuris gimė šioje nesuteptoje ir nesužalotoje meilėje, bus pavadintas Dievo Sūnumi. Kaip iš vyro ir moters meilės gimsta kūniškas sūnus, taip iš Mergelės ir Dievo meilės gimė Dievo Sūnus“¹⁶.

Kitoje puslapio pusėje ant debesėlio įkomponuotas monstranciją laikanti šv. Klaros atvaizdas ir užrašas *Naczynie z manną* (Indas su mana). Viena vertus, ši detalė asocijuojasi su izraelitų išėjimu iš Egipto per dykumą ir su jiems išberta dieviškąja mana (Iš 16, 34), apie kurią užsimena Zielejevičius ir tekste, ir raizinyje, kita vertus – primena populiarią šv. Klaros legendą, pasakojančią, kaip ji atrėmė klarisių vienuolyną puolusių saracėnų ataką nešina tik Švč. Sakramentu. Dangiškoji mana krikščioniškoje kultūroje suprantama kaip Dievo Kūno, Švč. Sakramento provaizdis, tačiau indas, kuriame saugoma ši gyvoji duona, dažnai simbolizuoja Mariją. Jau viduramžiais paplito poetiškas Dievo Motinos, kaip manos pilno auksinio indo, įvaizdis, užfiksuotas VIII–IX a. giesmėse Dievo Motinos garbei ir glaudžiai susijęs su eucharistine simbolika. Taigi šį Zielejevičiaus knygos titulinio puslapio iliustracijos elementą galime „perskaityti“ kaip

15 *Ibid.*, p. C2v.

16 Justyna Wołoszka, „Maryja – Krzak Mojżesza“, [interaktyvus], http://www.niedziela.pl/artukul_w_niedzieli.php?doc=e-d200841&nr=42.

1. Eleuterijaus Zielejevičiaus knygos *Dangiškasis žvėrynas žemėje* titulinis puslapis, 1650, medžio raižinys, in: [Eleuthery Zielejewicz], *Zwierziniac na ziemi niebieski*, MAB RS

Title page of Eleuthery Zielejewicz's book *A heavenly menagerie on earth*, 1650, woodcut

simbolinę išraišką tikėjimo, jog Mergelė Marija ir Jos Sūnus gelbsti žmones nuo nuodėmių ir nelaimių, taip, kaip Dievas Izraelio tautą išgelbėjo iš Egipto nelaisvės. Šv. Klaros legendos motyvas čia įsiterpia natūraliai, suteikdamas bendrakrikščioniškai minčiai pranciškoniškojo atspalvio.

Pačioje raižinio apačioje pavaizduotos kelios figūrėlės: vyskupas pontifikaline apranga (prie jo – šuo su knyga rankoje), dominikonų vienuolis (prie jo – šuo su deglu nasruose), toliau – bernardinų vienuolis (jį lydi šuo, nešantis kryžių), ketvirtas, paskutinis, – luošys, kurį lydi šuo su raktu. Gali būti, kad šios figūros turi konkrečius pirmavaizdžius. Pavyzdžiui, dominikono figūra ne tik primena seniausius laikus siekiančią dviejų elgetaujančių ordinų bendrystę, bet kartu gali sietis ir su tam tikrais Budslavo istorijos faktais – 1591 m. medinę Būdos bažnyčią konsekrovo dominikonų vienuolis, Vilniaus vyskupas sufraganas Kiprijonas¹⁷, be to, vienas iš pirmųjų paliudijusių stebuklingą pagijimą Budslavo Švč. Mergelai Marijai užtariant buvo dominikonas Reginaldas Tiškevičius¹⁸.

Maždaug puslapio centre yra į kartušą įkomponotas knygos pavadinimas, kurį laiko šv. Pranciškus Asyžietis (kairėje) ir šv. Bernardinas Sienietis (dešinėje). Vos pažvelgus į knygą šie du pagrindiniai ordino šventieji leidžia suprasti jos sąsajas su Šv. Pranciškaus mažesniųjų brolių observantų ordinu, taigi sukonkreтина pasakojimo vietą, nurodo į girioje esantį būtent bernardinų vienuolyną (šv. Bernardino atvaizdas aiškiai nurodo į observantiškąją ordino šaką). Nepaisant gana primityvaus raižinio pobūdžio, šventuosius identifikuoti nėra sunku – abu jie vaizduojami vilkintys mažesniųjų brolių abitais, avintys sandalais, persijuosę trim mazgais surišta virve. Šv. Pranciškus tradiciškai vaizduojamas su stigmomis delnuose, laikantis krucifiksą, o šv. Bernardinas – laikantis spindulių apsuptą Jėzaus vardo hierogramą (IHS). Šalia šv. Pranciškaus, truputį žemiau, pavaizduotas elnias su kryžiumi tarp

ragų (užrašas: *Jelionek lask.* – malonių elniukas), kitoje pusėje, prie šv. Bernardino, – elnė su Švč. Mergelės Marijos atvaizdu ant galvos (užrašas: *Lani mila* – miela elnė). Elnės ar elniai mene paprastai simbolizuoja tobulumą ir karališką kilnumą, tačiau krikščioniškoje kultūroje šiam greitam ir žviriui žvėriui priskiriamos ir konkretnės reikšmės. Remiantis Senojo Testamento žodžiais, elnio įvaizdis gali būti supras-tas kaip alegorinis Kristaus arba išganymo ieškančios žmogaus sielos atvaizdas. Elnio, kaip Dievo ieškančios žmogaus sielos, provaizdis slypi psalmės žodžiuose: „Kaip elnė ilgisi upelio, taip aš ilgiuosi tavęs, Dieve“ (Ps. 42, 2). Šis įvaizdis krikščioniškoje kultūroje buvo sujungtas su pasakojimu iš Plinijaus *Gamtos istorijos* apie gyvates gaudantį ir ryjantį elnią, gyvačių nuodus malšinantį šaltinio vandeniu. Taip elnio prie šaltinio atvaizdas tapo populiariu žmogaus sielos, kurią nuplauna krikšto vanduo, simboliu¹⁹. Kristologinė elnio simbolika dažniausiai remiasi Saliamono Giesmių giesmės fragmentu – Sužadėtinė (Bažnyčios įvaizdis Senajame Testamente) laukia savo mylimojo Sužadėtinio (Mesijo), kuris „ateina,/ Šokinėdamas per kalnus,/ Liuksėdamas kalvomis. /Mano mylimasis panašus į stirną ir į elnės jauniklį“ (Gg. II, 8–9)²⁰. Viduramžių ikonografijoje elnio, kaip Kristaus epifanijos, atvaizdas pasipildė iš legendų perimtais elementais – tarp elnio ragų imta vaizduoti kryžių arba spindulių apsuptą Išganytojo figūrą. Ankstyvaisiais viduramžiais elnias su kryžiumi tarp ragų tapo medžiotųjų globėjų šv. Eustachijaus ir šv. Huberto atributu. Šv. Eustachijus buvo gerbiamas tiek Vakarų, tiek Rytų Bažnyčioje, labai populiarius buvo ir Lenkijoje. Legendoje apie jį pasakojama, kaip dar būdamas pagonis šis riteris medžiodamas išvydo didelį ir gražų elnią, kurį vyda-

19 *Krótká historia Jelenia, cz. 2*, [interaktyvus], [žiūrėta 2012-07-10], http://www.lomza.friko.pl/ciekawostki/jelen_2.htm.

20 Panašiai elnias minimas dar dviejose *Giesmių giesmės* vietose: „Sugrįžk, o mylimasis,/ ir būk panašus į stirną / Arba į elnės jauniklį Betero kalnuose“ (Gg. II, 17) ir „Bėk, mano mylimasis, / Ir būk panašus į stirną / Arba į elnės jauniklį /Kvepiančiuose kalnuose“ (Gg. VIII, 14).

17 [Eleuthery Zieleiewicz], *op. cit.*, p. C3v(2).

18 Bernardinų provincijos archyvas Krokuvoje, sign. M–25, l. 411.

masis pamatė tarp ragų žibantį kryžių ir išgirdo Viešpaties balsą: „Placidai, kodėl mane persekioji? Štai aš iš meilės tau pasirodžiau šio žvėries pavidalu! Aš esu Kristus, kurio tu nepažįsti, bet gerbi“²¹. Panaši legenda yra ir apie šv. Hubertą – esą jam medžiojant prieš pat Velykas, Didžiąją Savaitę, apsireiškė Jėzus elnio su kryžiumi tarp ragų pavidalu ir pašaukė jį atsigręžti į Dievą²². Lenkijoje yra ir vietinės kilmės legendų, kuriose svarbus vaidmuo tenka elniui – Kristui. Galima paminėti mitą apie Jelenia Gura vietovės įkūrimą (medžiodamas kunigaikštis Boleslovas Kreivalūpis užginė elnią ant kalvos viršūnės, o tada šiam prabilus suprato vijęsis Dievo angelą, kuris pavedė kunigaikščiui ant kalno pastatyti bažnyčią). Taigi sukrikščionintas elnio simbolis išlaikė nuo senų laikų įvairiose kultūrose jam priskiriamas vedlio, vedančio žmones į šventumo apsireiškimo arba sakralumo epifanijos vietas, funkciją. Elnės, kaip Švč. Mergelės Marijos, simbolio kilmė siejama su šv. Egidijaus (šv. Idzio) legenda apie šį atsiskyrėlį dykumoje stebuklingu būdu maitindavusią elnę, toks pat motyvas yra ir kai kuriose legendos apie šv. Hubertą versijose²³.

Zielejevičiaus knygoje elnias taip pat vaizduojamas pirmiausia kaip Kristaus, o elnė – kaip Marijos simbolis. Pasak jo, kaip elniukas ir elnė yra greiti ir vikrūs, taip greitai Jėzus ir Marija mums skuba padėti. Kartu šie žvėreliai tampa gija, padedančia susieti raizginį su knygos dedikacija. Pirmiausia joje paliečiama medžioklės tema, kuri LDK medžiokliui skirtame tekste atrodo savaimė suprantama. Budslavo apylinkių miškas čia tampa medžioklės veiksmo vieta, o elnias su elne – ieškomi, „gaudomi“ gyvūnai. Mergelė Marija, pasak Zielejevičiaus, – tai tyli ir meili dangiškojo Valdovo elnė, meilės elnė (*Cerua amorum*), o jos sū-

nus – malonių elniukas (*pullus gratiarum*) ir visokių gėrybių davėjas. Vingriomis barokinio teksto parabolėmis kalbama ir apie Dievo paieškas, ir apie dievišką medžioklę, kurioje „sumedžiojami“ visi: ubagai, vienuoliai ir kunigai. Pasinaudojant žodžių žaismu (lenk. *mysliwstwo* – medžioklė ir *myslenie* – mąstymas) geradario veikla atskleidžiama kaip mąstymas apie žmones, rūpestis jų likimu.

Skaitant dedikacijos tekstą labiau atsiskleidžia ir kitų titulinio puslapio puošybos elementų, pavyzdžiui, jo apačioje pavaizduotų šunų, prasmė. Tik dominikono palydoje šuo su deglu atrodo natūraliai (tai ordino ženklas), o kitais atvejais jų atvaizdai tarsi prašosi komentaro. Žinoma, šuo – ištikimas sargas bei svarbiausias medžiotojo palydovas ir pagalbininkas, tad čia gali būti pavaizduotas tęsiant medžioklės temą. Šventojo Rašto egzegetai kartais šunis apibūdindavo kaip dvasinių ganytojų simbolį, nes jie, būdami „sielų medžiotojai“, seka pėdsakais ir ieško pasiklydusiųjų²⁴. Tačiau Zielejevičius šiam simboliui suteikia dar papildomų prasmų, dedikacijos tekste įterpdamas pasakojimą apie tai, kaip kartą pietų Italijoje, Pulijos regione, atsirado šuo, kuris ne lojo, bet žmogaus balsu šaukė „Bože moy“ (Dieve mano), tokiu stebuklingu būdu parodydamas nuo Viešpaties nutolusiems Pulijos gyventojams, kas yra jų Sutvėrėjas. Tokiais šunimis, *lingua canum tuorum*, pasak Zielejevičiaus, yra visi vienuoliai, kunigai, vargšai ir elgetos, kurie savo balsais, maldomis, aukomis, atgailomis ir pasninkais, išpažintimis ir pamokslais šaukia „Deus meus“ ir pasaulio girioje vejami tą greitą elniuką, apie kurį Viešpaties Sužadėtinė pasakė: „Mano mylimasis panašus į stirną ir į elnės jauniklį“ (Gg. II, 8–9). Tokiais šunimis Zielejevičius vadina bernardinus, kurie meldžia Dievo ir šaukdami „Deus meus“ dangiškame Budslavo girios žvėryne vejami „tą Huberto bei Eustachijaus elnią, nešiojantį Nukryžiuoto Dievo atvaizdą, ir atsiskyrėlį šv. Egidijų maitinančią elnę, t. y. Kristaus ir švč. Jo Motinos malonę“²⁵.

21 *Krótká historia Jelenia, cz. 2*, [interaktyvus], [žiūrėta 2012-07-10], http://www.lomza.friko.pl/ciekawostki/jelen_2.htm.

22 Józef Marecki, Lucyna Rotter, *Jak czytać wizerunki świętych. Leksykon atrybutów i symboli hagiograficznych*, Kraków: UNIVERSITAS, 2009, p. 273.

23 Karl Kunstle, *Ikographie der Heiligen*, Freiburg im Breisgau, 1926, p. 33.

24 Dorothea Forstner OSB, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, p. 293.
25 [Eleuthery Zieleiewicz], *op. cit.*, p. A2.

2. *M. Dołmat-Isajkovskio herbas*, 1650, medžio raižinys,
 in: [Eleuthery Zieleiewicz], *Zwierzinniec na ziemi niebieski*,
 MAB RS

Coat of arms of Mikołaj Dołmat-Isajkowski, 1650, woodcut

Budslavo girios medžiai dedikacijos ir pratarmės tekstuose taip pat įgauna simbolinę prasmę – čia jie tampa ir Libano kedrais, ir Siono kiparisais, laukų alyvmedžiais, kvapniaisiais balzmais, puikiosiomis mirtomis, palmėmis, maumedžiais, laurais, Jericho rožėmis ir kitais Šventajame Rašte minimais augalais. Taip, kaip žemiškasis miškas duoda tiesioginę naudą žmogui – maistą, medžiagą namams statyti, kurą šildyti ir pan., taip, pasak Zielejevičiaus, ši giria yra tapusi ir „dangišku mišku“, kurio teikiama dvasinė nauda dar didesnė. Ji teikia gydančius lapus, duoda išganymo ir sveikatos vaisius, šviesos vaisius ir kitokius, kurie „Viešpaties Sužadėtinei yra labai saldūs“, o šios girios viduryje įsikūrusiame neturtingame bernardinų vienuolyne glaudžiasi *meilės elnė* ir *malonių elniukas*.

HERBINĖ KOMPOZICIJA. Šis raižinys puošia knygos puslapį prieš dedikacijos tekstą. Herbas įkomponuotas į puošnų barokinį kartušą, apsuptas geradarijo inicialų DMILWXLWD, kuriuos iššifruoti padeda dedikacijoje įrašytas geradarijo vardas: „Mikolaj Dołmat Isaykowski Lowczy Wielkiego Księstwa Litewskiego Dzierżawca Wirszupski“ (Mikalojus Dolmat-Isaikovskis, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės medžioklis, Viršupio laikytojas). Herbinė kompozicija išreiškia baroko epochai būdingą pagarbą geradarijo asmeniui ir jo giminei. Tačiau kartu ši iliustracija glaudžiai siejasi su visu knygos tekstu, pagrindine jos tema. Herbą gaubia dvi susikryžiusios vynmedžio šakelės, sudarančios vainiką. Pavaizduotos iš žemės išaugančios šakelės visą vaizdą tarsi sukongretina, „įterpia“ į žemiškojo gyvenimo, žemiškojo peizažo kontekstą, jos primena Dievo pašventintą Budslavo girią, tapusią Isaikovskių giminę apgobusios malonės vieta. Simbolinę šio vainiko prasmę paaiškina žodžiai, įrašyti viršutinėje lakšto dalyje, ant debesėlių pavaizduotų angelų laikomoje banderolėje: *Rami mei honoris. Eccl 24*. Tai citata iš Senojo Testamento Siracido (arba Ekleziasto) knygos: *ego quasi terebinthus extendi ramos meos et rami mei hono-*

ris et gratiae (Skleidžiau savo šakas kaip terebintas²⁶, taip garbingos ir dailios yra mano šakos) (Sir. 24, 22). Ši frazė paprastai siejama su Dievo Motinos simbolika, ji buvo įtraukta ir į Švč. Mergelės Marijos valandų maldas (*Officium Parvum B. Mariae Virginis*). Taigi raižinyje simboliškai vaizduojama Dievo Motinos globa, apgaubianti bernardinų geradarijus, kartu ir juos išaukštinanti, vainikuojanti. Temą pratęsia užrašas raižinio apačioje: *Quasi Cedrus Quasi Vitis Quasi Palma* (kaip kedras, kaip vynmedis, kaip palmė). Šie žodžiai įvardija raižinyje pavaizduotus augalus (kedras ir palmė išraižyti lapo apačioje), be to, tai yra užuomina į kitas minėtos citatos iš Siracido knygos eilutes, minintias augalus, suprantamus kaip malonėje gyvenančio teisią, visų pirma – Švč. Mergelės Marijos simboliai²⁷. Tarp medžių ant trijų kalvelių iliustracijoje pavaizduoti du paukšteliai, kiškis ir voveraitė. Jie taip pat gali būti suprasti simboliškai. Dievo apvaizdos globojami dangaus sparnuočiai, kaip pasitikėjimo Viešpačiu pavyzdys, minimi Evangelijose, kiškis Bažnyčios Tėvų raštuose interpretuojamas kaip Bažnyčioje lyg uoloje prieglobstį suradusių žmonių simbolis, jis gali reikšti ir nuo šėtono gundymo prie Dievo bėgančią sielą²⁸. Kaip Dievo Apvaizdos simbolis kartais krikščioniškoje ikonografijoje vaizduojama ir voverė²⁹.

BUDSLAVAS IR JO APYLINKĖS. Tai iliustracija pirmam knygos traktatui, pavadintam „Apie Būdos vietovės ir girios padėtį, pradžią ir pavadinimą“. Šiame skyriuje pasakojama bernardinų vienuolyno įsikūrimo ir tolesnės veiklos istorija. XVI a. pradžioje Aleksandras Jogailaitis Vilniaus bernardinams padovanojo miško Markovo seniūnijoje, Ašmenos pavieta. Giria,

26 Vynmedis.

27 *Quasi cedrus exaltata sum in Libano* (išaugau kaip kedras Libane) (Sir. 24, 13); *Quasi palma exaltata sum in Cades* (išaugau kaip palmė En Cedyje) (Sir. 24, 14).

28 Dorothea Forstner OSB, *op. cit.*, 1990, p. 225–226, 310; Lucia Impelluso, *Natura i jej symbole. Rosliny i zwierzęta. Leksykon, historia, sztuka, ikonografia*, Warszawa: Arkady, 2006, p. 234.

29 Lucia Impelluso, *op. cit.*, p. 238.

3. *Budslavas ir jo apylinkēs*, 1650, medžio raižinys,
 in: [Eleuthery Zieleiewicz], *Zwierzniec na ziemi niebieski*,
 MAB RS

Budslav and its surrounding area, 1650, woodcut

kurios dalį gavo bernardinai, buvusi didžiulė, ji tęsėsi iki Polocko, o bernardinų girios dalį lyg gyvos sienos supo trys upės. Zielejevičius pabrėžia, kad dar prieš atsirandant čia stebuklingam Dievo Motinos paveikslui pati ši vieta buvo Viešpaties pasirinkta ir malonėmis apdovanota. Apibūdinant vietovę taip pat akcentuojama, kad iki vienuolyno ir bažnyčios privažiavimas labai sunkus, tenka keliauti per pelkes, upes, ilgus tiltus, gilius brąstas. Lengviau šią bažnyčią pėsčiomis basomis kojomis einančiam nei važiuotam pasiekti (čia vėl užsimenama apie paralelę su Degančiu krūmu, prie kurio Mozė basas turėjo eiti).

Raižinyje topografiškai gana tiksliai sužymėti Budslavo vienuolyną vainiku supantys miesteliai (Krivičiai, Parafijanovas, Dauginava, Sitcai) ir upės Servečius, Turekas ir Zuja. Labai gali būti, kad ši iliustracija galėjo pasitarnauti kaip žemėlapis piligrimams. Joje nurodyti miesteliai, upės ir tiltai galėjo būti pakankami orientyrai norint pasiekti šventovę. Raižinyje yra įdomių detalių, atspindinčių to meto religinio gyvenimo realijas, – pavaizduota iš Dauginavos į Budslavą einanti piligrimų grupelė (jie vilki religinės brolijos narių apdarais su gobtuvais, priekyje neša kryžių), netoli Budslavo bažnyčios galima įžiūrėti porą pakelėse pastatytų medinių kryžių ar kopyltstulpių, liudijančių šios liaudies tradicijos gyvavimą jau XVII a. viduryje. Virš bažnyčios Švč. Mergelė Marija su Kūdikieliu pavaizduota panašiai kaip paveiksle, tik po Dievo Motinos su Kūdikieliu figūromis pavaizduotos liepsnos dar kartą primena titulinio puslapio grafiniame apipavidalinime panaudotą Dievo Motinos, kaip Degančio krūmo, motyvą.

Tačiau banderolėje įrašyti žodžiai, kuriuos Švč. Mergelė Marija esą pasakiusi per apsireiškimą: *Tu Boga naszego a Syna mego chwala y moię zawždy przyczynę uznacie* (Čia mūsų Dievo, o mano Sūnaus šlovę ir mano užtarimą visada patirsite)³⁰. Taigi iliustracijoje

30 Taip Marijos žodžius cituoja Zielejevičius ir knygos tekste. XVII a. vid. Tomo Digonio surašytoje bernardinų kronikoje šie Dievo Motinos žodžiai užrašyti lotyniškai: *Hic Dei Nostri Fily quoaq mei*

tracijoje Marijos apsireiškimas ir jos stebuklingojo paveikslo veikimas tarsi sutapatinami, parodomi kaip tos pačios nuolatinės Dievo Motinos globos pasireiškimo aspektai.

Iliustracijos centre pavaizduota pirmoji mūrinė Budslavo bažnyčia, pastatyta 1643 m., todėl raižinyje yra svarbus kaip ikonografinis šaltinis, teikiantis žinių apie šią dabar nebeegzistuojančią šventovę. Naujoji bažnyčia buvo viena gražiausių bernardinų šventovių³¹. Bernardinų kronikininkas, tuometinis Vilniaus bernardinų konvento kustodas Tomas Digonis ją apibūdino žodžiais: *maior Ecclesia insigni opere, varjysq incisionibus stemmatam variorum Benefactorum, argenti et auro pictoris condecorata* (didelė bažnyčia nuostabaus darbo, puošta drožinėtais įvairių geradarių herbais, sidabru ir auksu ištapyta)³², tačiau apie jos planinę struktūrą ir kitas architektūros detales patikimų duomenų nėra. Sprendžiant iš aptariamo raižinio, publikuoto Zielejevičiaus knygoje, bažnyčia buvo stačiakampio plano, vienanavė, su žemesne presbiterija, užbaigta trisiene abside. Pagrindinį bažnyčios fasadą puošė du kryžiais užbaigti aukšti bokštai su smailėmis (dar vienas, puošnesnis, ažūrinis bokštas su kryžiumi kilo čerpėmis dengto stogo viduryje, kryžiai puošė ir trikampus bažnyčios frontonus bei presbiterijos stogo kraigą). Raižinyje matomą šoninį fasadą skaidė pilias-trai ir trys aukšti viršuje suapvalinti langai, kampus puošė rustai.

Budslavo konvento kronikoje nurodyta, kad 1633–1643 m. bažnyčios statyboms vadovavo meistras Andriejus Kromeris (Andreas Kromer) – vokiečių kilmės ir „rutėnų“ tikėjimo mūrininkas, į Budslavą atvykęs

gloriam, meamq semper intercessionem experiemint: hunc locum eregi mihi in certum peccatoribus refugium; Bernardinų provincijos archyvas Krokovoje, sign. Rkps M–25, l. 410.

31 Tačiau teiginys, kad ji esą buvusi lotyniško kryžiaus plano ar trinavė, yra klaidingas (Klasztory bernardyńskie..., p. 32), paremtas XIX a. literatūra apie bažnyčią, kurioje XVIII a. pastatyta barokinė bažnyčia apibūdinama kaip „vėlyvojo renesanso“.

32 Bernardinų provincijos archyvas Krokovoje, sign. Rkps M–25, l. 411

4. *Dievo Motinos altorius Budslavo bažnyčioje*, apie 1646–1649, medžio raižinys, in: [Eleuthery Zieleiewicz], *Zwierzinniec na ziemi niebieski*, MAB RS

Mother of God altar in Budslav church, circa 1646–1649, woodcut

iš Polocko (*Faber murarius Natione Germanus Fide Ruthenus de Polocia*)³³. Iki šiol paskelbtose publikacijose, remiantis šiuo įrašu, buvo teigiama Kromerį buvus stačiatikiu, tačiau, mano nuomone, žymiai didesnė tikimybė, kad jis buvo unitas (unitų tikėjimas anuomet buvo apibūdinamas kaip „rutėnų“, tuo tarpu stačiatikiai tuo metu įprastai buvo vadinami „graikų“ tikėjimo asmenimis arba schizmatikais). Nors apie šį asmenį žinoma nedaug, keli jo biografijos faktai yra reikšmingi. Pavyzdžiui, teigiama, kad 1619–1622 m. jis turėjo mūrininko magistro rangą ir unitų arkivyskupo Juozapato Kuncevičiaus užsakymu perstatė Polocko Šv. Sofijos soborą³⁴. Tą patvirtina ir Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (toliau – VUB RS) saugomas dokumentas – 1622 m. gruodžio 8 d. unitų arkivyskupo Juozapato Kuncevičiaus liudijimas, išduotas „vokiečių mūrininkui Andriejui Kromeriui, dirbančiam prie Polocko pilies katedrinės unitų bažnyčios statybos ir vykstančiam per Lenkiją į Krokuvą bei savo gimtuosius kraštus“³⁵. Šis raštas rodo, kad Kromeris į LDK buvo atvykęs greičiausiai iš Silezijos ar Austrijos. Tai, kad jam buvo pavesta dirbti prie tokio reikšmingo objekto kaip Polocko graikų apeigų katalikų katedra, rodo ne tik artimus architekto santykius su unitų valdžia, bet ir aukštą jo, kaip meistro, kvalifikaciją. Apie konkrečius Kromerio ryšius su jėzuitais žinių nėra, tačiau nurodyta tautybė ir veiklos vieta leidžia manyti, kad jis galėjo būti susijęs su Polocko jėzuitais. Budslave jis gyveno ilgesnį laiką, buvo pasistatydinęs čia namą (spėjama, kad jis tuo metu galėjo statyti bernardinų vienuolyną, bet neatmestina ir tikimybė, kad būtent jis projektavo ir bažnyčios altorių). Vėliau Kromeris persikėlė į Mins-

ką, kur 1647–1649 m. pastatė mūrinę benediktinių Šv. Vaitiekaus bažnyčią, 1653 m. – mūrinę Šv. Petro ir Pauliaus bazilijonų vienuolyno tvorą su vartais, galbūt dalyvavo ir kitose statybose³⁶. Sutartyje dėl benediktinių bažnyčios statybos, 1647 sausio 3 d. pasirašytoje Minske tarp Andriejaus Kromerio ir šventovės fundatorių Kristupo ir Sofijos Chodkevičių, jis aiškiai įvardijamas ir kaip bažnyčios projekto autorius, ir kaip statybos organizatorius, įsipareigojęs visus architektūrinius darbus atlikti savo medžiagomis ir su savo meistrais³⁷. Beje, šią sutartį pasirašė ir Kromerio žmona Anastazija³⁸, kuri įsipareigojo tuo atveju, jei vyras mirtų nebaigęs kontrakte numatytų darbų, grąžinti užsakovams avansu gautų pinigų dalį arba nusamdyti pakankamai kvalifikuotą meistrą darbams užbaigti. Tai akivaizdžiai rodo, kad Kromeris buvo ne paprastas mūrininkas, bet žymiausių LDK giminių samdomas architektas. Palyginus Zielejevičiaus knygos iliustracijoje pateiktą Budslavo bažnyčios vaizdą su Minsko benediktinių bažnyčios projektiniu aprašymu, matyti, kad tarp abiejų statinių būta daug bendra: benediktinių bažnyčia taip pat buvo vienanavė, su ilga presbiterija, jos fasadas kaip ir Budslave turėjo būti puoštas dviem bokštais (kontrakte nurodyta, kad šių bokštų „kupolų“ (viršūnių) aukštis galės kilti tiek, kiek pageidaus užsakovas). Remiantis šiais duomenimis, yra pagrindo teigti, kad raizinyje pavaizduotas realus tuometinės Budslavo bažnyčios ir jos aplinkos vaizdas.

BUDSLAVO ŠVČ. MERGELĖS MARIJOS ALTORIAUS ATVAIZDAS. Šis raizynys puošia trečiąją knygos skyrių (traktatą), skirtą stebuklingojo paveikslu istorijai. Lengvai atpažįstamas *Budslavo Švč. Dievo Motinos*

33 Lietuvos mokslų akademijos T. Vrublevskio bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 18–170, l. 34.

34 *Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя*, рэд. Г. П. Пашкоў і інш., т. 1: *Абаленскі–Кадэніцыя*, Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2005, p. 146

35 VUB RS, f. 48–32663. Dokumento faksimilė publikuota VU bibliotekos internetiniame puslapyje: http://gluosnis.vu.lt/biblio/dshow?id=VUBo1_393658, [žiūrėta 2012-06-12].

36 *Вялікае Княства Літоўскае*, p. 146.

37 Уладзімір Дзянісаў, „Мінскія бенедыктынкi: гісторыя зруйнаванага кляштара“, in: *Наша вера*, 2003, Nr. 3, [interaktyvus], [žiūrėta 2012-06-11], <http://media.catholic.by/nv/n24/art18.htm>.

38 Matyt, ji buvo unitė, jos tikėjimą bus perėmęs ir A. Kromeris. Šaltinyje jos pavardė rašoma *Lewaskiewiczowa Kromerowa* (Levaskevičienė-Kromerienė), taigi Kromeris buvo jos antrasis vyras.

paveikslas pavaizduotas altorėlyje, ant kurio menses stovi dvi žvakės. Pirmoji į šią iliustraciją dėmesį atkreipė M. Kalamajška-Saeed, kuri ražinį publikavo, nors plačiau jo nekomentavo, tik paminėjo, kad, sprendžiant iš aprašymų rašytiniuose šaltiniuose, tokio tipo suveriamuose altorėliuose stebuklinguosius paveikslus eksponuoti buvo įprasta³⁹. Čia kyla įdomus klausimas – ar graviūra vaizduoja realų altorių? Vaizdo tikroviškumas leistų spėti, kad taip. Altoriaus centre taip pat pakabintas stebuklingasis Dievo Motinos paveikslas, ant sparnų nutapyta Apreiškimo Švč. Mergelės Marijai scena (stovintis archangelas Gabrielius pavaizduotas Dievo Motinos atvaizdo atžvilgiu dešinėje, klūpinti Švč. Mergelė Marija – kairėje). Altoriaus predeloje pavaizduotas Jesės medis (simbolinė Marijos protėvių figūra), viršuje – laiminantis Dievas Tėvas. Visa altorėlio kompozicija primena dar gotikinę tradiciją išlaikiusių suveriamų altorių tipą. Tipologiškai šis altorius panašus į XVI a. pabaigoje įrengtą Dievo Motinos altorių Čenstakavoje, žinomą iš aprašymo 1593 m. kardinolo Jurgio Radvilos vizitacijoje: čia altoriaus centre pakabintas stebuklingasis Dievo Motinos paveikslas buvo užveriamas dviem sparnais, ištapytais šventųjų atvaizdais⁴⁰. Budslavo altoriaus viršuje pavaizduotas puošnus baldakimas, kurio audinį prilaiko angelų figūrėlės. 1585 m. duomenimis, baldakimas kabėjo ir virš stebuklingojo Dievo Motinos paveikslo Čenstakavoje⁴¹. Budslavo altoriaus ražinyje priešais stebuklingąjį paveikslą pavaizduotos dvi nuolat degančios sidabrinės lempos. Įdomu, kad Čenstakavoje minima buvus tris tokias lempas, bet pažymėta, kad vidurinioji pakabinta tik dėl grožio, o dega dvi. Taigi galima daryti išvadą, kad ražinyje atspindėtas realiai

39 Maria Kalamajška-Saeed, „Oprawa artystyczna oraz pozareligijny aspekt zawartości barokowych druków służących propagandzie cudownych obrazów“, in: *Dailės istorijos sutdijos*, t. 4: *Socialinių tapatumų reprezentacijos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūroje*, Vilnius, 2010, p. 271, 273.

40 Jan Golonka, „Ołtarz Jasnogórskiej Bogarodzicy“, in: *Jasna Góra w Częstakowie*, Wydawnictwo Zakonu Paukinów, 1996, p. 316.

41 *Ibid.*, p. 316–317.

egzistavusio altoriaus vaizdas. Jo apačioje pavaizduoti eilėmis sukabinti votai. Tikėtina, kad tokie vizualiniai stebuklų atvaizdai tikrai buvo kabinami netoli altoriaus, analogiškai sukabinti eilėmis prie altoriaus votai minimi ir Čenstakavoje. Be to, minima, kad XVI a. pabaigoje statytoje medinėje Budslavo bažnytelėje visos sienos buvo apkaltos ir apklijuotos ant popieriaus rašytais stebuklų paliudijimais, kurie sunaikinti XVII a. 1 dešimtmetyje paskubomis išrenkant šią senąją šventovę, kai jau buvo pastatyta nauja, mūrinė⁴². Vis dėlto sunku pasakyti, ar šioje iliustracijoje regimos tikrų tuometu buvusių votų kopijos, ar tik ražinyje sukurtos kai kurių prie paveikslo patirtų stebuklų iliustracijos. Pastarąją versiją tarsi patvirtina jų dydis – votai atrodo neproporcingai išdidinti altoriaus atžvilgiu.

Visgi kalbant apie ražinyje pavaizduotą altorių, esama tam tikros intrigos – 1650 m., kai knyga buvo rengiama spaudai, Budslavo bažnyčioje jau turėjo stovėti 1649 m. paties Zielejevičiaus rūpesčiu pastatytas altorius, išlikęs iki mūsų dienų ir pastaraisiais dešimtmečiais sulaukęs nemažo tyrinėtojų dėmesio. Jis nė kiek neprimena pavaizduoto ražinyje. Taigi ar ši iliustracija tikrai sukurta 1650 m.? Trys kiti medžio ražiniai yra taip glaudžiai susiję su knygos tekstu, kad nekyla abejonių, jog jie buvo sukurti specialiai šiam leidiniui, tačiau šiame esantis užrašas *W Pvszczy Bvdzkiey W kosciele o. Bernardyn*. (Būdos girioje, tėvų bernardinų bažnyčioje) yra nepilnas, jo viršutinė dalis nukirpta. Apskritai toks užrašas iliustracijoje atrodo šiek tiek keistai – jis yra nebūtinai, jei iliustracija skirta kaip tik šiai knygai. Panašu, kad ši iliustracija, skirtingai nei anksčiau aptartos, nėra sukurta specialiai Zielejevičiaus knygai, bet jai pritaikyta, truputį apkarpius iš šonų. Vadinas, galima kelti prielaidą, kad šis grafikos lakštas yra sukurtas anksčiau kaip savarankiškas paveikslėlis, skirtas paveikslo kultui plintinti. Patikslinti jo sukūrimo laiką padeda apačioje pavaizduoti votai su Dievo Motinos užtarimu įvykusių

42 [Eleuthery Zieleiewicz], *op. cit.*, p. D3 (p. 13).

stebuklų scenomis. Dėl perdėm apibendrinto vaizdo ne visus juos įmanoma tiksliai identifikuoti, tačiau kai kurių turinį įmanoma nustatyti. Pavyzdžiui, viršutinėje eilėje pirma iš kairės scena tikriausiai vaizduoja, kaip bajorei Onai Abramavičiūtei iš Bekovščyznos kaimo, vieną 1644 m. sekmadienį išėjusiai grybauti, miške pasirodė Budslavo Dievo Motina ir nubaudė už darbą šventadienį atimdama balsą, bet paskui ją stebuklingai gražino, merginai apsilankius bažnyčioje, o ketvirtas iš kairės votas šioje eilėje primena stebuklingą pono Kazimiero Sulistrovskio pasveikimą 1646 m., kai jam jojant audros metu perkūnas užmušė arklių ir jį patį sužeidė (po 6 savaites trukusių kančių didikas pasveiko atvežtas į Budslavą)⁴³. Todėl raižinys negali būti sukurtas anksčiau nei 1646 m. Pagrįstai galima manyti, kad raižinyje iš tiesų pavaizduotas iki 1649 m. naudotas didysis altorius, galbūt perkeltas į mūrinę Budslavo šventovę iš XVI a. pabaigoje statytos senosios medinės bažnyčios.

IŠVADOS

1651 m. Vilniuje išleista Zielejevičiaus knyga *Dangiškasis žvėrynas žemėje* – tai pirmasis ir bene vienintelis taip gausiai iliustruotas XVII a. Lietuvoje išspausdintas leidinys, skirtas paveiklo kultui. Šios knygos iliustracijos yra keletu aspektų reikšmingas XVII a. vidurio knygų grafikos pavyzdys. Iliustracijos neabejotinai paskatino *Budslavo Dievo Motinos* kulto sklaidą, sudarydamos galimybę plačiai paskleisti ne tik žodinę, bet ir vizualinę informaciją apie patį stebuklingąjį atvaizdą ir jo kulto vietą. Išryškindamos konkrečios vietos ir gerbiamo atvaizdo sakralinę reikšmę, jos skatino fizinę ir dvasinę piligrimystę – realų ar tik mentalinį šventos vietos lankymą.

Iliustracijų vieta yra glaudžiai susijusi su knygos struktūra, tačiau leidinio grafinis apipavidalinimas ne tik papildė tekstą, bet taip pat jį komentuoja ir praple-

čia. Kartu vaizdai kuria vizualinę knygos patrauklumą, todėl galima teigti, kad jos yra svarbus knygos turinio priartinimo prie skaitytojo faktorius.

Iliustracijos gana skirtingo pobūdžio – tituliname puslapyje ir herbinėje kompozicijoje gausu simbolinių prasmų, čia ne tik vaizdais ir juos komentuojančiais įrašais pateikiama stebuklais garsėjanti vieta (miškų apsuptyje įsikūręs bernardinų vienuolynas, išgarsintas Dievo Motinos apsireiškimo ir 1614 m. gauto Švč. Mergelės Marijos paveiklo, netrukus išgarsėjusio dėl prie jo patiriamų malonių) ar pagerbiamas šios vietos ir knygos geradaris LDK medžioklis M. Dolmat-Isaikovskis, bet išdėstomi ir teologiniai Dievo Motinos doktrinos aspektai. Du kiti raižiniai, kurių viename vaizduojamas Budslavo bernardinų konventas ir jo konkreti geografinė aplinka, o kitame – *Budslavo Dievo Motinos* paveikslas altoriuje, yra kitokie – juose atpažįstamai pavaizduoti realūs to meto objektai. Šie raižiniai yra itin vertingi ikonografiniai šaltiniai bažnyčios architektūros ir altoriaus ikonografijos tyrimams. Tiesa, iliustracijoje, vaizduojančioje Budslavą ir jo apylinkes, į apibendrintai perteiktą realų vietovaizdį įterpiamas ir simbolinis seniau, prieš bažnyčios statybą, menamai įvykusio nežemiško įvykio – Dievo Motinos apsireiškimo – vaizdas. Taip vizualiniu būdu sujungiami skirtingu metu vykę reiškiniai, o Marijos apsireiškimas ir stebuklingas paveiklo veikimas parodomas kaip to paties nuolatinio, begalinio Dievo Motinos globos veikimo aspektai. Paskutinysis raižinys (altoriaus su paveikslu ir stebuklus primenančiais votais vaizdas) tikriausiai vaizduoja realų buvusio altoriaus vaizdą. Iškelta prielaida, kad šis raižinys nėra sukurtas specialiai knygai, bet išraižytas tarp 1647–1649 m. kaip savarankiškas paveikslėlis, skirtas *Budslavo Švč. Mergelės Marijos* paveiklo kulto platinimui.

Gauta 2013-05-16

43 [Eleuthery Zielewicz], *op. cit.*, p. 20.

- Chronologia Ordinis Fratrum Minorum de Observantia Provinciae Minoris Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae* <...>, 1656, in: Bernardinų provincijos archyvas Krokuvoje, sign. Rkps M–25.
- Compendium Omnium Documentorum Conventus Budensis ad S. Mariam Assumptam in Eremo, Fratrum Min[orum de] Obser[vantiae] sub Gvardianatu A. R. P. Constantini Pens protunc Pra[edicatore] Generalis, iam Definitore, Custode, ac Patre Provinciae in Sequentes Fasciculos Dispositum Anno Domini 1769*, in: Lietuvos mokslų akademijos T. Vrublevskio bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 18–170.
- Juozapato Kuncevičiaus išduotas liudijimas vokiečiui mūrininkui Andriejui Kromeriui, 1622 12 08, in: VUB RS, f. 48–32663.
- Elektroniczna Baza Bibliografii Estreicher*, [interaktyvus], [žiūrėta 2012-06-16], <http://www.estreicher.uj.edu.pl/staropolska/baza/18860.html>.
- Estreicher Karol, *Bibliografia Polska. [Stólecie XV–XVIII]*, ser. III, t. 34, Kraków, 1951.
- Excitator pobożney pamiątki Iasnie Wielmożnego Pana, Jego Mości Pána Mikolaia Zebrzydowskiego Woiewody y Generałá Krákowskiego* <...> *Faktor Drog Y Sladow Chrystvsowych Dziedzic Ná Kápitulé Kálwáryiskiey w Roku 1656. odpráwówaney, <...>. Przez O. Elevtherego Zieleiewicza Ordinis Minorum Obseru. Gwárdyaná Trockiego, Generálnego Káznodźieię, wystáwiony Náđ zywą Kálwáryą záwieszony. Roku Páńskiego. 1660, Miesiacá (sic) Listopadá Dniá 13. W Krakowie, w Druk: v Wdovvy Lvkasza Kvpisza, I.K.M. Typogr., (1660).*
- Forstner Dorothea, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa: Instytut wydawniczy PAX, 1990.
- Golonka Jan, „Ołtarz Jasnogórskiej Bogarodzicy“, in: *Jasna Góra w Częstakowie*, Wydawnictwo Zakonu Paukinów, 1996.
- Impelluso Lucia, *Natura i jej symbole. Rośliny i zwierzęta. Leksykon, historia, sztuka, ikonografia*, Warszawa: Arkady, 2006.
- Kałamajska-Saeed Maria, „Oprawa artystyczna oraz pozareligijny aspekt zawartości barokowych druków służących propagandzie cudownych obrazów“, in: *Dailės istorijos studijos*, t. 4: *Socialinių tapatumų reprezentacijos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūroje*, Vilnius, 2010, p. 259–276.
- Kazanie umarłych do zywych Które Miały Kości zmárłych w Chrystusie Iey Mości Paniey Anny Szczytowny Zabieliskiey, Kasprowey Towianskiey Sędżiney Wilkomirskiey, Grodzkiey, y Iey Mości Panny Reiny Towianskiey Sędżianki Wilkomirskiey Oraz w Kościele Wilkomirskim Die 24. 8bris Anno 1651 grzebionych Przez O. Eleutherego Zieleiewicza Zákonu S. Franćiszká De Obser: od Umárłych żywym tłumaczone*, Vilnae, Typis Acad: Societatis Iesu, (1651).
- Krótká historia Jelenia*, cz. 2, [interaktyvus], [žiūrėta 2012-07-10], http://www.lomza.friko.pl/ciekawostki/jelen_2.htm.
- Kunstle Karl, *Ikonographie der heiligen*, Freiburg im Breisgau, 1926.
- Marecki Józef, Rotter Lucyna, *Jak czytać wizerunki świętych. Leksykon atrybutów i symboli hagiograficznych*, Kraków: UNIVERSITAS, 2009.
- Murawiec Wiesław, „Zielejewicz Eleuteriusz“, in: *Słownik polskich pisarzy franciszkańskich*, pod. red. Hieronima Eugeniusza Wyczawskiego, Warszawa, 1981.
- [Zielejewicz Eleuthery], *Zwierzinnic Na Ziemi niebieski To iest Puszcza Budzka łaskami Boskimi Oplýwaiąca ktorých ludzie przy cudownym Obrazie Nas Panny w koscielie (sic) O. Bernardynow będącým (sic) doznawiaą*, W druk podona (sic) 1650, B. m. (Wilno).
- Woyna Z Słoncem, Świętey Pamięci, Iego Mości Pana, Krzysztofa Odachowskiego, Ciwuná Borzynieńskiego, Rothmistrza I.K.M. *Od Synow Mátki swey zábitego. Na Kazaniv Pogrzebowym, w Kościele Oycow Bernárdynow Citowianskim: Roku Páńskiego, 1663. dniá 13. Febr. przez O. Elewtherego Zieleiewicza, Ord: Min: Obser: Káznodźieię Generalnego, Kustoszá Nieświeskiego. Produkowana*. B. m. b. r. (1663).
- Wołoszka Justyna, „Maryja – Krzak Mojżesza“, [interaktyvus], [žiūrėta 2012-05-12], http://www.niedziela.pl/artukul_w_niedzieli.php?doc=ed200841&npr=42.
- Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя*, рэд. Г. П. Пашкоў і інш., т. 1: *Абаленскі–Кадэццыя*, Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2005.
- Дзянісаў Уладзімір, „Мінскія бенедыктынкi: гісторыя зруйнаванага кляштара“, in: *Наша вера*, 2003, Nr. 3, [interaktyvus], [žiūrėta 2012-05-11], <http://media.catholic.by/nv/n24/art18.htm>.

ILLUSTRATIONS OF ELEUTERY
ZIELEJEWICZ'S BOOK
*A HEAVENLY MENAGERIE
ON EARTH*

Rūta Janonienė

KEYWORDS: Budslav, Observant Franciscans, 17th c. graphic arts, Eleutery Zielejewicz, iconography of the Mother of God, Mikołaj Dołmat-Isajkowski.

SUMMARY

The earliest story of Budslav Mother of God picture, written by Eleutery Zielejewicz in Polish, is recorded in the book *Zwierzinniec na ziemi niebieski to iest puszcza Budzka łaskami boskimi opływająca, których ludzie przy cudownym obrazie Nas. Panny w kosciele o. Bernardynów będącym doznawiaią* published in Vilnius in 1651 (the date in the book is given as 1650). The book was intended to record the historic events and to spread the cult of the painting; the text is supplemented by an ornate title page and three illustrations. The article discusses the close relationship between images and text; using the text and other written sources (particularly The Holy Bible), the content and symbols of woodcuts are examined. The nature of the illustrations is varied: the artistic expression of the title page and the coat of arms composition are abundant in the symbolic signs, they present a miraculous location (friary surrounded by woods, made famous by the appearance of the Virgin Mary and the miraculous painting of the Mother of God, which came into the monastery's possession in 1614). The book's benefactor and huntsman of the Lithuanian Grand Duchy Mikołaj Dołmat-Isajkowski is honoured in these illustrations as well and theological aspects of the Mother of God's doctrine are also presented. Two other woodcuts, one of them depicting Friary of Observant Franciscans in Budslav and its precise geographical surroundings, the second – the picture of Budslav Mother of God painting on the altar are of a different style – both presenting recognisable real objects of that time. These illustrations are valuable iconographic sources for the researching of architecture

of the church and iconography of the altar. However, a rather realistic illustration depicting Budslav and its area also contains the symbolic image of the appearance of the Virgin Mary in a generalised real landscape. Thus, two separate occurrences are visually joined: the appearance of the Virgin Mary and the miraculous painting are presented as the aspects of constant and infinite patronage of the Mother of God. The last woodcut depicting the altar with the painting and miracle scenes, possibly presents the real image of the altar. The presumption is raised that this illustration was created as a separate image circa 1647 – 1649 to spread the cult of Budslav Mother of God painting and wasn't originally intended for this book.